

MAAGE JA SELLE PÄRITOLU¹

VILJA OJA

Annotatsioon. Eesti keeles soorauda ja roostevett märkivat sõna *maage* on kahtlemisi peetud tuletiseks sõnast *maa*. Murretes esinevad sõnavariandid *maage*, *maak*, *maake* ja *maaki*, mis kuuluvad mitmesse muutetüüpi. Murdesõnade levik piirdub Põhja-Eesti idapoolsema alaga. Kõnealuste noomenite ning neist moodustatud tuletiste kasutusest ilmneb, et kitsamas tähenduses väljendab *maage* soorauda, laiemas tähenduses aga soorauda koos selle loodusliku veekeskkonnaga. Analüüsi tulemusena esitatakse sõna võimalik laenuline päritolu.

Võtmesõnad: eesti keel, etümoloogia, murded, sõnalevik, sooraud

1. Sissejuhatus

Soorauda ja roostevett tähistavat nimisõna *maage* kasutatakse eesti kirja-keeles vältevahelduslikuna: nom *maage*, gen *maake* ja sellest tuleneb tugevaastmeline omadussõna *maakene* 'maaget sisaldav, maakega koos' (EKSS 2009: 281, 287; ÕS 2013: 508, 509). Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamatus (1973/1893: 579) on registreeritud nimisõna *māge*, gen *māke* 'rauisisaldusega vesi' ning liitsõnad *māke-sōd* ja *māge-wesi*. Julius Mägiste oletas, et *maage* võiks olla lähtunud tüvest *maa*, millele on liitunud deminutiivisufiks *-oi* ja adjektiivisufiks *-k* (*-kkei* < *-kkoi*), ning hiljem on tuletis siirdunud *e(h)*-lõpuliste hulka (EEW: 1469). Eestis koostatud etümoloogiasõnaraamat (EES) kordab Mägiste versiooni, lisades, et metalli sisaldava mineraalse maavara nimetus *maak* (gen *maagi*) põhineb omakorda nimetusel *maage* (EES: 268). Murretes on tähenduses 'maage' kasutatud nii *maag-* kui ka *maak-*tüvega noomeneid, mis kuuluvad mitmesse muutetüüpi. Murdesõnade rohke variaablus ja piiratud levik süvendas kahtlust etümoloogiasõnaraamatutes esitatud päritolu paikapidavuses ja tekitas huvi sõnaperet lähemalt uurida.

---

¹ Uurimistööd on rahastatud projektist ETF 9367.

2. Murdesõnade variandid ja levik

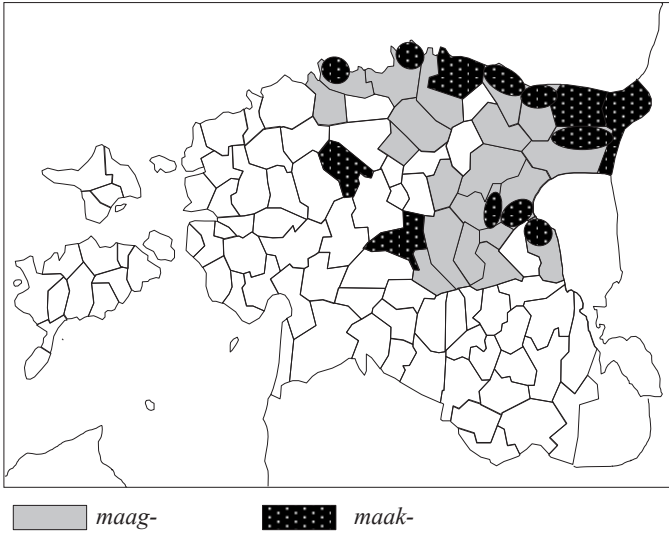
Eesti murdesõnavara koondkartoteegi (EMSUKA osa) andmetel on *maag-* või *maak-*tüvelised sõnad tähendusega 'sooraud, maakevesi' levinud üksnes Põhja-Eesti idapoolsel alal (vt kaart 1; VMS: 5). Nimisõnad esinevad nominatiivis neljal kujul: *maage*, *maak*, *maake*, *maaki* (murdeomast täishääliku varieerumist arvestamata). Neid sõnu on raske üksteisest täielikult eristada, kuna muutevormides on häälikulisi kokkulangevusi. Noomenid käänduvad murretes kas vältevahelduslikuna (*maage*, *maak* ja `maaki) või muutumatu tüvega (*maage*, `maake) (vt kaart 2). Sõna *maak* tüvevokaal genitiivis on *-e*, *-a* või *-i*.

Murdesõnavara kogus on registreeritud järgmised variandid²: 1) *maage* (*-oa-*, *-ua-*, eR `maage) astmevahelduslikuna – gen `maake (*-oa-*, *-ua-*) Jõe Kuu Lüg Amb JMd Koe Kad VJg Trm Äks Ksi Lai Plt KJn; astmevahelduseta – nom, gen *maage* (*-oa-*, *-ua-*) Jür KuuK Sim IisK I, `maage VNg Lüg IisR; 2) *maak*, `maaki või `maake astmevahelduslikuna – nom *maak* (*-oa-*, *-ua-*), gen *maage* I (Trm *-oa-*, Kod *-ua-*), gen *moaga* Juu Pil, gen *maagi* Lai; nom `maaki, gen `maagi Vai; muutumatu tüvega – nom, gen `maake Hlj Lüg Jõh IisR, `maaki Vai. Kõige rohkem näiteid nende sõnade kasutuse kohta on kirja pandud idamurdest ja selle naabrusest. Enim tüvevariante kohtab samuti idamurdes.

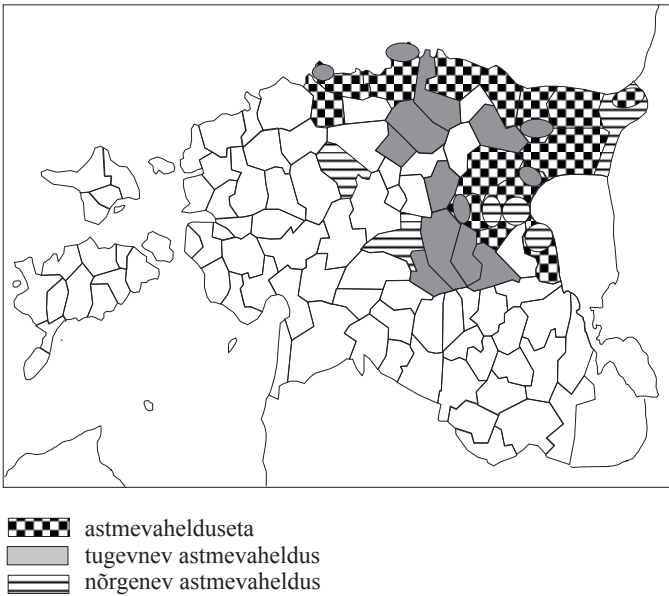
Erinevad tüvevariandid kajastuvad ka tuletistes. Kolga-Jaani murrakus on kasutatud sõna *maage* kõrval paralleelnimetust *maaga|tes*, gen *-t(e)se*. Nimisõnade alusel moodustatud *ne*-liitelistest omadussõnadest tähendusega 'maaget sisaldav, maakega koos' on laiemalt levinud kirja-keelsesarnane tugevaastmeline vorm `maake|ne (*-ua-*), gen *-se* (Kuu Hlj IisR Juu Kad VJg Äks Lai Plt). Idamurdes kasutatakse nõrgaastmelist sõnakuju *maage|ne* (*-ua-*), gen *-se*. Keskmurde alalt on registreeritud mõned nimisõna *a*-lõpulisel genitiivil baseeruvad tuletised: *maaga|ne*, gen *-tse* KJn, *muaga|ne*, gen *-se* Juu (~ *moa-*), `muagased Kad. Vaivara murraku omadussõna `maaki|ne, gen *-se* lähtub *i*-tüvelisest noomenist `maaki. (EMS; EMSUKA; IS: 122)

² Murdenäited esitatakse lihtsustatud transkriptsioonis nagu „Eesti murrete sõnaraamatus“.

Kaart 1. Tüve klusiil nominatiivis

Kaart 2. Tüve astmevaheldus

3. Täendusnüansid

Nimisõnad esinevad kahes teineteisele lähedases tähenduses, 'sooraud' ja 'rohkesti rauda sisaldav, roostene vesi', konkreetne tähendus selgub enamasti kontekstist. Maakeks nimetatud kõntsataoline ollus veepinnal või esemete küljes on sooraud, nt Lüg *ku vesi`kauva` sõisab`ämris,`kõrjab ka`maage`seinä`külge; IisK kus`ällika vesi, siis`sinne`piale korjub`kõntsa ehk maaget; Kod põhjatu sügäv vesi, muagega koon - -`riided`tiib ukka si muak; KJn on üks mädäsoonetes, maagatese kord on piäl. Kui jutt käib looduses mingit maa-ala katvast maakest, mõeldakse sellega harilikult roostevett, nt Kuu *Kaik soo`augud on`metsäs tänäoon (= tänavu) maaget (= roostevett) täüs, et punavad kohe; Jõh`Maake on sua (= soo) vesi; IisR`Einam`tümä igalt puolt,`astud`piale-s mulinal ajab`maaket ülesse; Kad kui suos ette ei`vaata, astu kohe`sulpsti`maake`auku. Mõistet 'roostevesi' on sageli väljendatud liitsõna või ühendiga, mille järelolis on *vesi*. Ühendi esikomponent *maage* vms väljendab sel juhul mõistet 'sooraud', nt Kuu *Ei sidä`maakevett voi`juua`millasgi suost; Juu soo eenämoates on moagane vesi; Trm`varba vahed`audusid läbi, kos maagest vett eenamatel õli; KJn maagatse vesi.***

Värvust on sõna *maage* või *maake* abil väljendatud kahel viisil. Värviniimetused *maagemust` süsimust` (Sim)* ja *maakemust` pruunikasmust` (Hlj)* tulevad värvaine nimetusest. Maakega on värvitud lõnga ja riidet mustaks. Seda menetlust on Simuna murrakus kirjeldatud nõnda: *all jõe`jääres on suur maage`ällikas, sielt`tuodi, niisuke kollane oli, niisuke kollane kõnts. piigistati ära nemad, sie kõnts – vesi`välja,`pañdi pääva kätte`kuivama nied`ümargused munad, siis`tuodi silma kivi ja`pañdi`sisse ja värvit'i sellega, kutsut'i maage mustast. Liitsõnad või ühendid järelolisega *karva* baseeruvad võrdlusel, nt KuuK *põdrapul`on ka tige, nisukesed maage`karva teised, tõmmud, - - nisukesed`ruskekad; Kad`maake`karva`äll`pruunikas- või punakashall'. Sooraua värvust on ise-loomustatud mitmeti: rohelisena, nt Lüg *sie roheline, mis vie siest`miski`asja`külge`korjab, on`maage; pruunikasmustana, nt Kad muage ise on paks nagu jouk, ise`mustab, on nisuke pruunikas must; kollasena, nt VJg maage on küll suas (= soos), kollane ja paks nagu konnakudu, akkab`jalgade`külge. Maakevesi on enamiku näidete kohaselt punakaspruuni värvi, nt Kuu`Maakevesi on punane ja sie paneb jalad`lohkema; IisR`Einam`ruoste`karva`maaket (~`maakevett) täis; Lai soodes on maage vesi, muudab oma karva ära, on pruunikas ja sogane. Maakest***

veepinda on kirjeldatud mitmevärvilisena, nt Kod *muage vesi nõnnagu kuld`ilgab, mõness kõhass sinikäs ja rohekas, sedäviisi`eitleb*. Näidete põhjal ei selgu alati, kas *maakekarva* ja *maagekarva* viitavad sooraua või roostevee värvusele.

Mõnigi kord ei saa kindlalt eristada, kas tekstis räägitakse soorauast või selle looduslikust veekeskkonnast, nt Jõh *mõni sua on vesine ja tüma, sie on`maakesua*; Kad *püksid`muagased alt*; Kod *ein õli kua muagene*; Pal *maagesed eenamad, kui maaget pällu*; KJn *mis see seisnd vesi tuleb,`irmus maagates nigu lõgä kohe*. Sooraua parkiv omadus ja söövitav mõju avalduvad looduses tavaliselt roostese vee kaudu, nt Vai *maaki on nii`kange, et süüb jalad lihale*; Trm *muagene vesi`autab jalad ää*; Kod *süuvesi muagene, võtab naha varvasse piält maha; muage vesi,`niske punakas - - kui läbi lähed, siis jalad on pruunid, nigu park akkab`külge*. Sõnakasutuse põhjal võib järeldada, et kitsamas tähenduses väljendab *maage* soorauda, kõntsataolist tõmmuks värvivat ainet, mida leidub soode ja rabade vees, laiemas tähenduses aga soorauda koos esinemiskeskonna – veega, milles ilmneb rooste sööbiv omadus.

4. Kust *maage* tuli?

Maage-nimelise aine päritolu on Äksi murrakus seletatud nõnda: *kust si maage tuleb, ikka maa sehest*. Etümoloogiasõnaraamatutes (EES: 268; EEW: 1469) esitatud sõna arvatav etümoloogia, nagu oleks *maage* tuletis sõnast *maa*, püsib suuresti oletuse pinnal. Teisevärteline tuletis sõnast *maa* ei ole ootuspärane, ehkki murdekeeles mitte suisa võimatu. Kahtlust lisab *maage*-/*maak*-tüvelise murdesõna varieeruvus ja piiratud levik. Sugulaskeeltes leidub eesti sõnale häälikuliselt ja semantiliselt sarnaseid vasteid ainult isuri ja vadja murdeis. Neist on talletatud nõrgeneva tüvega astmevahelduslikud sõnad: isuri (Kallivere) *maakki*, adj *maakikas`maakene`* (SMSA) ja vadja (Liivtšüla) *maakki*, gen *maakii*, (Pummala, Itšapäivä) nom *maakkõ*, (Pummala) gen *maakkõõ* id., adj *maakkõkaz`maakene`*, (Mati) *maakkõzikko`maakene koht`* (VKS 2013: 681–682).

Eesti ja lähisugukeelte sõnade leviku põhjal võib kaaluda varianti, et tegemist on vene laenuga. Häälikkuju ja tähenduse poolest tuleb doonor-sõnana arvesse vene murretes ja vanavene keeles esinev noomen *smága* (*смага*). Eesti murretes on vene laenudes sõnaalgulise konsonantühendi esiosis *s* harilikult kadunud, nt *meena* < vn *smena`vahetus`*, *mirna* <

vn *smirno* 'rahulikult, tasa; valvel', *liiva(puu)* < vn *sliva* 'ploom' (Must 2000: 496–497). Vanavene ja kirikuslaavi keeles on sõna *smaga* kasutatud tähenduses 'tuli, kõrvetav kuumus; piinav janu, kuivus suus' ning mitmete tumedate, valdavalt pruuniks värvunud objektide kohta (D'jačenko 1993/1900: 620; Vasmer 1971: 682–683; Sreznevskij 1989/1890–1912: 442). Kirikliku mõistena tähistas *smaga* ka põrgukatlas põlevat väevil või tulist tõrva (Dal' 1955/1880–1882: 230). Vene sõna arvatakse pärinevat algslaavi *smag-tüvelisest verbist, mis väljendas mõisteid 'põlema, kõrbema, kõrvetama', vrd nt serbohorvaadi *smágnuti*, *smāgnem* 'tumeda(ma)ks v mustaks minema', tšehhi *smaziti* 'pruunistama, küpsetama jms', *smaha* 'kuumus, leitsak, põletus', sloveeni *smága* 'tõmmu nahk (jume)' jt (Preobraženskij 1959: 333; Vasmer 1971: 682–683). Samast algtüvest on tuletatud tumedat (hrl pruuni) värvitooni väljendavad omadussõnad, nagu kirikuslaavi *smagljǫ* 'tume, tõmmu, tumepruun, mustjas', vanavene *смаглыи* 'pruuni jumega, tõmmu', ukraina *смаглькї* 'mustjas, peaaegu must (nt lammast)', poola *smagły* id., *smagła cera* 'pruun näojume', tšehhi *smahlý* '(päikse käes) kõrbenud, kuivanud' (Herne 1954: 61–62).

Vene murretes on sõna *smaza* kasutatud kõigis ülalmainitud tähendustes (vt Dal' 1955/1880–1882: 230; SRNG: 337). Semantilistelt seostuvad eesti, vadja ja isuri *maag-/maak*-tüvelised noomenid vene murdesõnaga ühelt poolt mõistetes 'sete, sade, kõnts, lima', 'nõgi, tahm', 'põlenud pinnaga koht', 'millegi tume värvus' jms, teiselt poolt maake söövitava toime ilmingutes, nagu kõrvetustunne ja naha haudumine vms. Mingi aine olemusele ja värvusele viitavaid näiteid on registreeritud rohkem Vologda murretest. Selle ala seostele läänemeresoomlastega on tähelepanu juhitud ka ajaloolistes ürikutes (nt Seredonin 1916). Võiks arvata, et varem on sõna niisugustes tähendustes tarvitatud vene murrete põhjarühmas laiemalt ning kirjakeelse leksika ees taandudes on see säilinud ääreala murretes.

5. Kokkuvõte

Eesti kirjakeeles sooranda ja roostevett märkiva nimetuse *maage* (gen *maake*) arvatav etümoloogia, et see võiks olla tuletis nimisõnast *maa*, tundub ebatõenäoline. Murretes kasutatakse sõna *maage* kõrval mitmeid variante, nagu *maak*, `maake, `maaki ja *maagates*. Nende käänamisel

esineb nii astmevahelduseta kui ka vältevahelduslikku muudetüüpi ning obliikvakäänetes on sõna *maak* tüvevokaaliks *-e*, *-i* või *-a*. Erinevad tüvevariandid kajastuvad ka nimisõnadest tuletatud *ne*-liitelistes omadussõnades *maagane*, *maagene*, `maakene`, `maakine. Kitsamas tähenduses märgib *maage* soorauda ning laiemas tähenduses looduses rohkesti rauda sisaldavat roostest vett. Kasutusnäidetest ilmneb, et kaht tähendust pole alati eristatud.

Murdesõnad on levinud üksnes Põhja-Eesti ala idapoolsemas osas. Sugulaskeeltes leidub häälikuliselt ja tähenduselt sarnaseid vasteid isuri ja vadja murretes. Levik ja suur variaablus annavad põhjust oletada, et tegemist on laensõnaga. Laenuallikana tuleb arvesse vanavene või vene murdesõna *smaga*. Semantilisel eesti, vadja ja isuri sõnadele eriti lähedane Vologda murretes laialt tuntud sõnakasutus, mis väljendab limast, kõntsataolist setet ja viitab selle määrivale, värvi andvale omadusele. Vene sõna algupära seostatakse algslaavi **smag*-tüvelise verbiga tähenduses 'põlema, kõrbema, kõrvetama', millest on tulnud slaavi keeltes muuhulgas ka tumepruuni värvi tähistavaid omadussõnu.

Lühendid³

adj – adjektiiv; gen – genitiiv; Iis – Iisaku (idamurre); IisK – Iisaku (keskmurre); IisR – Iisaku (kirderannikumurre); KuuK – Kuusalu (keskmurre); nom – nominatiiv

Kirjandus

Dal' 1955 (1880–1882) = Владимир Даль. Толковой словарь живого великорусского языка. IV. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.

D'jačenko 1993 (1900) = Григорий Дьяченко. Полный церковно-славянскій словарь. Репринт: Дьяченко Г. М. Полный церковно-славянский словарь: (со внесением в него важнейших древне-русских слов и выражений). Москва: Издательский отдел Московского Патриархата.

EES = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etümoloogia-sõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

---

³ Esitatud on üksnes need lühendid, mida aastaraamatu lühendinimestikus pole või mille tähendus on teistsugune.

- EEW** = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch. I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKSS 2009** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 3. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veski, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat. V (L–M), 2009–2014. Toim. Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Vilja Oja, Tiina Tärk (Laansalu), Jüri Viikberg. Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Herne, Gunnar 1954.** Die slavischen Farbenbenennungen. Eine semasiologisch-etymologische Untersuchung. (= Publications de l'Institut slave d'Upsal IX.) Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB.
- IS** = Valdek Pall 1994. Idamurde sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Preobraženskij 1959** = Александр Преображенский. Этимологический словарь русского языка. 2. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Seredonin 1916** = Сергѣй Середонин. Историческая географія. Петроград: Тип. Главнаго Управленія Удѣлов.
- Sreznevskij 1889 (1890–1912)** = Измаил Срезневский. Словарь древнерусского языка. III, 1 (P–C). Репринтное издание (= Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. III. Санкт-Петербург.) Москва: Книга.
- SRNG** = Словарь русских народных говоров. 38, Скинать–Сметушка, 2004. Российская академия наук. Институт лингвистических исследований. Санкт-Петербург: Наука.
- Vasmer 1971** = Макс Фасмер. Этимологический словарь русского языка. 3. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс.
- VKS 2013** = Vadja keele sõnaraamat. Vad'd'aa tšeelee sõnatširja. Словарь водского языка. 2., täiend. ja parand. trükk. Toim. Silja Grünberg, Valmen Hallap, Elna Adler, Merle Leppik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- VMS** = Väike murdesõnastik. II (M–Ü), 1989. Toim. Valdek Pall. Koost. Anu Haak, Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Ann Kask, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jaak Simm, Jüri Viikberg. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 (1893).** Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

ÕS 2013 = Eesti õigekeelsussõnaraamat. Toim. Maire Raadik. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Sõnavarakogud

EMSUKA = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Tallinnas Eesti Keele Instituudis.

SMSA = Soome murrete sõnaarhiiv Helsingis Kodumaa Keelte Keskuses.

Estonian *maage* and its origin

VILJA OJA

The Estonian word for bog ore and rusty water in a bog is *maage* (gen *maake*), in dialects also *maake*, *maake* and *maak*. The declensional pattern of these forms varies: they can be gradational or non-gradational, with final *-e*, *-i* or *-a* in the vocalic stem. Similar stem variants appear in adjectival derivatives with the suffix *-ne*. The distribution area of the dialect words in question is limited to the eastern part of the North Estonian dialect area. In closely related languages there are phonetically and semantically similar equivalents only in Izhorian and Votic dialects. Often the rich variation of a dialect word is characteristic of loanwords. The distribution area of the nouns with the stem *maag-* and *maak-* shows that the donor language for the lexeme may have been Russian or Old Russian. The probable loan source is the Old Russian or Russian dialect word *smaga*, which originated from a Proto-Slavic verb with the stem **smag-*, meaning ‘burn, singe’.

Keywords: bog ore, dialects, Estonian, etymology, word distribution

Vilja Oja
eesti keele ajaloo, murrete ja soome-ugri keelte osakond
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
vilja.oja@eki.ee